

Białczak, Adam

"Dzieje Lelisa i okolic", Jerzy Kijowski, Lelis 2011 : [recenzja]

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 26, 349-351

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

DR JERZY KIJOWSKI

DZIEJE LELISA I OKOLIC,

URZĄD GMINY LELIS, OSTROŁĘCKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE, LELIS
2011, S. 343, TABLICE, ILUSTRACJE

Ostatnie lata przyniosły duże zainteresowanie historią lokalną (regionalną), powstaje wiele monografii gmin, miasteczek, czy nawet poszczególnych wsi. Niewiele gmin kurpiowskich powiatu ostrołęckiego ma swe monografie, choćby przyczynkarskie¹. Jeszcze mniej zaś może poszczycić się opracowaniami, w których wszechstronnie naświetlono problemy związane zarówno z ich przeszłością, jak i współczesnością². Do tej grupy należy niewątpliwie recenzowana książka pióra znanego historyka i regionalisty Jerzego Kijowskiego *Dzieje Lelisa i okolic*, (Lelis 2011).

Praca Kijowskiego jest pierwszą monografią historyczną gminy Lelis. Stanowi ona cenny wkład do rozwijającej się, ale ciągle jeszcze pełnej białyńskich i mocno zróżnicowanej pod względem podstaw warsztatowych literatury dotyczącej regionu kurpiowskiego. Opracowanie jest owocem wieloletnich badań, opartych na żmudnej kwerendzie w źródłach pisanych oraz na istniejącej literaturze. Cennym uzupełnieniem była prasa. Materiał ten został w istotnej mierze wzbogacony relacjami świadków wydarzeń, najstarszych mieszkańców, oraz zasobami miejscowych archiwów rodzinnych. Autor dotarł do archiwaliów zgromadzonych w różnych archiwach, zarówno państwowych (Warszawa, Łomża, Białystok, Pułtusk), jak i kościelnych (Łomża). Jerzy Kijowski nie tylko zebrał bogaty i różnorodny materiał, ale w sposób umiejętny go usystematyzował i wykorzystał w ramach problemów występujących w poszczególnych rozdziałach. Na tej solidnej bazie wykorzystanych źródeł i literatury powstało opracowanie obszerne, bogato ilustrowane, opatrzone aneksami i indeksem osobowym.

W pierwszym z ośmiu rozdziałów Autor przedstawia informacje dotyczące położenia geograficznego, etymologii nazwy Lelis i innych wsi oraz flory i fauny opisywanego regionu. Opisany został jedyny rezerwat przyrody w tej gminie „Olsy Płoszycokie”.

Gdy już dowiemy się, gdzie znajduje się Lelis i jak piękna jest to okolica, zostajemy przeniesieni w zamierzchnie czasy pradziejów (rozdział drugi), gdzie rozpoczyna się nasza wędrówka przez kolejne wieki aż do współczesności. Właśnie z okresu neolitycznego pochodzą pierwsze ślady bytowania na tych terenach ludzi, być może już w paleolicie zapuszczali się tutaj myśliwi, na co mogą wskazywać artefakty archeologiczne znajdowane na terenie gminy. Kijowski przybliży nam kolejne kultury i ludy, które znalazły swój dom w okolicach Lelisa przez kolejne tysiąclecia, i tak docieramy do początków średniowiecza.

¹ A. Chętnik, *Myszyniec. Ośrodek etnograficzny Kurpiów*, Nowogród 1938; idem, *Dąbrówka. Kościół i parafia w pow. ostrołęckim*, Nowogród 1937; M. Przytocka (red.), *Dzieje parafii i kościoła pw. Trójcy Przenajświętszej w Myszyńcu*, Myszyniec 2009; W. Paprocka, *Myszyniec. Studium z dziejów miasta*, Warszawa 1993; M. Przytocka (red.), *Dzieje parafii i kościoła pod wezwaniem Ducha Świętego w Kadzidle*, Kadzidło 2012.

² A. Białczak, *Dzieje Baranowa oraz ziem nad Płodownicą i Omulwią*, Baranowo–Ostrołęka 2005, ss. 704.

W rozdziale trzecim poświęconym I Rzeczypospolitej Autor skupił się zwłaszcza na przemianach w strukturze gospodarczej, demograficznej i osadniczej w Puszczy Szkwańskiej w okresie, gdy była własnością księżęcą i królewską. Rozdział przynosi wiele interesujących informacji, np. o udziale miejscowych Kurpiów w konfederacji barskiej i powstaniu kościuszkowskim. W okresie staropolskim głównymi zajęciami mieszkańców obecnej gminy były: myślistwo, bartnictwo, rybołówstwo, smolarstwo i rudnictwo.

Czwarty rozdział dotyczy Lelisa i okolic w okresie zaborów. Wraz z pierwszym rozbiorem tereny te dostają się pod panowanie Prus. Autor scharakteryzował system fiskalny, który niekorzystnie odbił się na gospodarce kurpiowskiej (m.in. upadek bartnictwa). Pewną poprawę dało się odczuć dopiero pod koniec XIX i na początku XX w. Kijowski wnikliwie ukazał problematykę Lelisa dotyczącą struktury demograficznej i wyznaniowej oraz rolnictwa, rzemiosła, handlu w latach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. W sposób interesujący przedstawił zachodzące przemiany w kurpiowskiej gospodarce – od gospodarki leśnej po rolnictwo, hodowlę i rzemiosło oraz emigrację zarobkową i jej skutki gospodarcze i społeczne. Kolejne akapity Autor poświęcił działaniom militarnym w roku 1807, 1809 i 1812 oraz powstaniom narodowym na terenie dzisiejszej gminy Lelis; jest mowa między innymi o udziale społeczności regionu w oddziałach kurpiowskich w powstaniu listopadowym i styczniowym.

W rozdziale piątym książki Autor w oparciu o materiały archiwalne i prasę sumiennie zrekonstruował życie mieszkańców gminy w okresie I wojny światowej oraz w latach II Rzeczypospolitej. Spokój przerwał wybuch I wojny światowej, w której wyniku w proch rozpadł się stary porządek i na mapę Europy powróciła niepodległa Polska. Autor przedstawia działania militarne i skutki okupacji tak rosyjskiej, jak i niemieckiej. Omówiona została ciężka sytuacja aprowizacyjna ludności, spotęgowana znacznymi zniszczeniami okresu I wojny światowej. Kolejne karty rozdziału przedstawiają rozwój życia społeczno-politycznego, gospodarczego i kulturalnego gminy w II Rzeczypospolitej. Kijowski omówił udział mieszkańców w walce z bolszewickim najazdem 1920 roku; na podkreślenie zasługuje fakt organizowania przez miejscową ludność grup zbrojnych (partyzanckich), które walczyły z najeźdźcą. Pierwsze lata odrodzonej Polski to nowy podział administracyjny, co również znalazło odbicie w strukturze administracyjnej tych terenów. Charakteryzując życie ekonomiczne, Autor skoncentrował się na omówieniu zagadnień istotnych dla gospodarki wiejskiej, takich jak parcelacja gruntów, komasacja, likwidacja serwitutów i melioracja oraz produkcja rolna, rzemiosło i handel. Warto podkreślić, że nie pominął również tak istotnego problemu, jakim było wychodźstwo zarobkowe. Wiele miejsca poświęcono także szkolnictwu – tu głównym zadaniem była walka z analfabetyzmem. Za ciekawostkę należy uznać funkcjonowanie Państwowej Wędrownej Szkoły Rolniczej Żeńskiej w Lelisie. Scharakteryzowano również funkcjonujące tu partie polityczne, z endecją i PSL „Wyzwolenie” na czele. Przedstawiono też życie religijne i jego najważniejsze wydarzenia. Pewien niedosyt pozostawia brak wiadomości na temat samorządu gminnego w odrodzonej Polsce.

W rozdziale szóstym, zatytułowanym *Okres wojny i okupacji*, opisano dzieje gminy między 1939 a 1945 rokiem. Przedstawiono sytuację społeczno-gospodarczą ludności. Do obozów koncentracyjnych i pracy trafiło wielu mieszkańców gminy. W okresie okupacji zmuszano mieszkańców do pracy i wprowadzono szereg zakazów oraz kontyngenty. W opracowaniu zawarto dane szacunkowe dotyczące strat ludno-

ściowych, a także pokazano liczne zbrodnie popełnione na mieszkańcach gminy. Autor omawia ruch oporu i organizacje konspiracyjne związane z polskim rządem emigracyjnym, ich działalność na terenie gminy oraz wyzwolenie Lelisa.

W rozdziale siódmym ciekawie i dobrze udokumentowane jest przez Autora życie mieszkańców Lelisa w powojennej dekadzie i kolejnych okresach PRL-u. Omawia więc wyzwolenie terenów gminy, działalność niepodległościowego podziemia, zwalczanie go przez organy władzy komunistycznej, aresztowania żołnierzy Armii Krajowej przez NKWD. Jerzy Kijowski nie pominął tak istotnego problemu, jakim były bratobójcze walki. Stara się wyważyć racje, pisząc – „(...) obok szlachetnych intencji wielu oddziałów leśnych, które walczyły – chociaż ta walka nie miała żadnych realnych szans na zwycięstwo – o prawdziwie wolną i demokratyczną Polskę, liczne były akcje podejmowane do załatwienia konfliktów sąsiedzkich lub też po prostu w celach rabunkowych”. W opracowaniu zawarto dane szacunkowe dotyczące strat materialnych gminy i opisano tragiczne położenie jej mieszkańców. Analizując sytuację gospodarczo-społeczną gminy, Autor szeroko omawia: usuwanie zniszczeń wojennych, funkcjonowanie władz samorządowych (powstanie gminy Lelisa), ruchy migracyjne ludności, organizowanie służby zdrowia, oświaty, kultury i sportu. Wiele uwagi w niniejszym rozdziale poświęcono także organizacjom społecznym (Kółko Rolnicze, Koło Gospodyń Wiejskich i Ochotnicza Straż Pożarna) oraz życiu religijnemu mieszkańców. Scharakteryzowano też działalność poszczególnych partii politycznych w gminie: PZPR i ZSL oraz organizacji młodzieżowych: ZMP, ZSMW i ZHP.

W ostatnim rozdziale *Gmina Lelisa po transformacji ustrojowej i współcześnie* przedstawiono między innymi życie polityczne gminy i jego miejsce w kontekście zmian społecznych, politycznych, gospodarczych i administracyjnych, jakie nastąpiły w Polsce po 1989 roku. W wyniku gruntownych przemian w koncepcji ustroju państwa przywrócono ideę samorządu terytorialnego. Samorząd stał się podstawową formą organizacji lokalnego życia publicznego wspólnoty mieszkańców. Autor szczegółowo analizuje wybory samorządowe, konstatując, że decyzję o wyborze kandydatów na radnych podejmowano, kierując się bardziej czynnikiem osobowościowym niż politycznym. Okres transformacji ustrojowej przyniósł korzystne dla mieszkańców zmiany, m.in. nastąpiła poprawa infrastruktury drogowej, założono sieć gazową i wodociągową, polepszeniu uległa sytuacja w szkolnictwie, znaczna poprawa nastąpiła w zakresie czystości i porządku. Głównymi działaniami, w których ujmowana jest realizacja zadań gminy, są: rolnictwo, transport, gospodarka komunalna i mieszkaniowa oraz niematerialne usługi komunalne, oświata i wychowanie, kultura i sztuka, ochrona zdrowia, opieka społeczna, kultura fizyczna i sport.

Monografia Lelisa i okolic jest przykładem pracowitości i sumienności badacza, który niejednokrotnie napotykając ułamkowe niekiedy informacje, potrafił powiązać je w sensowną całość. Na uwagę zasługuje język i styl wypowiedzi. Publikacja ma dużą wartość naukową – osadzona jest, jak wcześniej wspomniałem, na bogatym i różnorodnym materiale badawczym.

Książka jest starannie wydana pod względem edytorskim, zaopatrzone ją w indeks zawierający kilkadziesiąt nazwisk związanych z gminą. Ponadto zamieszczono w niej mapy i liczne zdjęcia przedstawiające nie tylko ważne wydarzenia, ale także portrety osób, miejscowości gminy i pomniki przyrody.

Opracowanie Jerzego Kijowskiego stanowi cenne i ważne studium dziejów części regionu kurpiowskiego.

dr Adam Białczak
Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe